

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی ، گروه علوم تربیتی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: برنامه ریزی درسی

عنوان:

**تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه اول ابتدایی براساس
عوامل خلاقیت گیلفورد**

استاد راهنما :

دکتر علیرضا عصاره

استاد مشاور :

دکتر کامبیز پوشنه

پژوهشگر :

ملیحه رحمنی

بهار ۱۳۹۰

تقدیم به :

روح پرفتوح پدرم که پاکدل و خیراندیش
بود و راهنما و مشوق من در مسیر
زندگی.

تقدیم به :

مادرم ، تکیه گاهی که هنوز در
حسرتش هستم

و تقدیم به کسانی که مرا در این راه
همراهی کردند.

تقدیر و تشکر

سپاس به درگاه ایزدمنان که به لطف و رحمت خود به مخلوقاتش قدرت اندیشه و تفحص بخشید و راه ترقی و پیشرفت را فراسوی آنان گشود و با اعطای برکات خود توفیق چیدن خوشه ای از خرمن علم را به بنده حقیرش عطا فرمود.

با سپاس از حضور محترم جناب آقای دکتر علیرضا عصاره در مقام استاد راهنما که با نکته سنجی ها و راهنمایی های ارزنده شان مرا رهنمود نمودند.

از جناب آقای دکتر کامبیز پوشنه در مقام استاد مشاور

جناب آقای دکتر لطف اله عباسی در مقام استاد داور

و همکاری بی شائبه جناب آقای دکتر علی اکبر خسروی کمال تشکر را دارم.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب ملیحه رحمنی دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۷۰۸۴۹۴۵۰۰۰ در رشته علوم تربیتی - برنامه ریزی درسی که در تاریخ ۹۰/۳/۱۹ از پایان نامه خود تحت عنوان : تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه اول ابتدایی بر اساس عوامل خلاقیت گیلفورد به منظور محاسبه حداکثر سیل محتمل با کسب نمره ۲۰ ، به حروف بیست و با درجه عالی دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم :

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه ، کتاب ، مقاله و ...) استفاده نموده ام ، مطابق رویه های موجود ، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلا برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح ، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است .

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل ، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب ، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم ، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود ، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت .

نام و نام خانوادگی : ملیحه رحمنی
تاریخ و امضاء ۹۰/۳/۱۹

بسمه تعالی

در تاریخ: ۱۳۹۰/۳/۱۹

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم ملیحه رحمنی از پایان نامه خود دفاع

نموده و با نمره ۲. به حروف بیست و با درجه عالی مورد

تصویب قرار گرفت.

علیرضا - عصاره

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
فصل اول- کلیات تحقیق	
۲	مقدمه
۴	بیان مسئله
۶	اهمیت و ضرورت تحقیق
۸	اهداف تحقیق
۸	اهداف جزئی
۹	سؤال های تحقیق
۱۰	تعاریف نظری مفاهیم
فصل دوم- ادبیات و پیشینه تحقیق	
۱۴	مقدمه
۱۶	بخش اول
۱۶	تعاریف خلاقیت
۲۲	مفهوم خلاقیت
۲۳	فرایند خلاقیت
۲۴	تاریخچه خلاقیت
۲۵	نظریه های خلاقیت
۲۶	دیدگاه مکتب روانکاوی و روانکاوی جدید به خلاقیت
۲۶	تداعی گرایي و خلاقیت
۲۷	رفتار گرایي و خلاقیت
۲۷	شناخت گرایي و خلاقیت
۲۸	انسان گرایي و خلاقیت
۲۹	مکتب روانسنجي و خلاقیت
۲۹	مکتب عصب شناختي و خلاقیت
۲۹	نظریه درك ناگهاني خلاقیت
۲۹	نظریه افزایش ذهني و خلاقیت
۲۹	نظریه نبوغ ذاتي خلاقیت
۳۰	نظریه گیلفورد
۳۰	دیدگاه گانیه
۳۱	دیدگاه تورنس
۳۲	عناصر خلاقیت
۳۲	اجزای خلاقیت و عوامل خلاقیت
۳۲	اجزاء متشکله خلاقیت

۳۴	ویژگی‌های خلاقیت
۳۴	ویژگی افراد خلاق
۳۸	ویژگی‌های دانش‌آموزان خلاق در کلاس درس
۳۹	خلاقیت استعدادی قابل پرورش
۳۹	مولفه‌های خلاقیت
۴۰	ارتباط خلاقیت با عوامل مختلف
۴۱	تفکر
۴۴	خصوصیات تفکر
۴۵	انواع تفکر
۴۷	تفکر منطقی
۴۷	تفکر انتقادی
۴۸	تفکر شهودی
۴۸	تفکر خلاق
۴۹	مراحل تفکر خلاق
۵۱	خلاقیت و تفکر
۵۱	عوامل مؤثر در خلاقیت
۵۲	خلاقیت و هوش
۵۳	خلاقیت و جنسیت
۵۳	خلاقیت در آموزش و پرورش
۵۴	خلاقیت در برنامه درسی
۵۵	خلاقیت در محتوای کتاب
۵۶	موانع خلاقیت و راه‌های شکوفایی آن
۵۹	روش‌های پرورش خلاقیت
۶۱	اصول بیست‌گانه تورنس درباره پرورش خلاقیت
۶۲	روش‌ها و تکنیک‌های پرورش خلاقیت
۶۸	طبقه‌بندی خلاقیت
۷۰	جایگاه ادبیات فارسی در جامعه
۷۲	اهمیت آموزش ادبیات فارسی در کودکان
۷۵	بخش دوم: کتاب درسی
۷۵	کتاب‌های درسی دوره ابتدایی
۷۶	اهمیت کتاب فارسی در دوره ابتدایی
۷۶	اهداف کلی برنامه‌ی آموزشی زبان فارسی در دوره‌ی ابتدایی
۷۶	حیطه شناختی
۷۷	حیطه عاطفی

۷۷	حیطه‌ي مهارتي
۷۸	اصول حاکم بر برنامه‌ي زبان‌آموزي دوره ابتدائي
۸۰	اهمیت کتاب فارسي در سال اول ابتدائي
۸۱	اهداف کلي برنامه‌ي آموزش زبان فارسي در سال اول ابتدائي
۸۱	حیطه‌ي شناختي
۸۱	حیطه‌ي عاطفي
۸۱	حیطه‌ي مهارتي
۸۳	سير تحول برنامه هاي درسي آموزش فارسي در ايران
۸۵	خلاقیت در محتوای کتاب درسي فارسي
۸۷	بخش سوم : محتوا
۸۷	تحليل محتوا
۸۸	مراحل تحليل محتوا
۸۹	انواع تحليل محتوا
۹۰	خصوصیات و ویژگی‌هاي تجزيه و تحليل محتوا
۹۱	ساختار رشته درسي
۹۲	ضوابط عملي براي انتخاب محتوا
۹۴	سخن آخر
۹۵	بخش چهارم : تحقیقات خارجي و داخلي
۹۵	پژوهش‌هاي انجام شده در داخل کشور
۱۰۱	پژوهش‌هاي انجام شده در خارج از کشور
۱۰۵	بحث و نتیجه‌گيري

فصل سوم-روش شناسي تحقيق

۱۰۷	مقدمه
۱۰۸	روش تحقيق
۱۰۸	روش تطبيق محتوا (تحليل محتوا)
۱۱۱	جامعه آماري
۱۱۲	ابزار گردآوری داده‌ها
۱۱۴	اعتبار
۱۱۴	روايي ابزار جمع‌آوری داده‌ها
۱۱۵	پايایي ابزار جمع‌آوری داده‌ها
۱۱۷	روش تجزيه و تحليل داده‌ها

فصل چهارم تجزيه و تحليل داده ها

۱۱۹	مقدمه
۱۲۰	بخش اول: بررسی نمونه مورد مطالعه
۱۲۰	ویژگی‌هاي کتاب فارسي (بخوانيم و بنويسيم) پایه اول ابتدائي در سال تحصيلي ۸۹-۹۰

۱۲۰	کتاب بخوانیم
۱۲۰	ساختار نوشتاری
۱۲۳	ساختار تصویری
۱۲۳	کتاب بنویسیم
۱۲۵	بخش دوم: نتایج بررسی محتوای کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه اول ابتدایی
فصل پنجم : بحث و نتیجه گیری		
۱۴۷	مقدمه
۱۵۲	بحث و نتیجه گیری
۱۵۴	محدودیت های تحقیق
۱۵۴	پیشنهاد های تحقیق
۱۵۸	پیشنهاد هایی برای معلمان
۱۶۱	سخن آخر
۱۶۲	ضمائم
۲۱۶	منابع

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۱-۳: ضرایب همخوانی و همبستگی بین دو بار سنجش محتوای کتاب های بخوانیم و بنویسیم اول ابتدایی بر اساس اعمال ذهنی گیلفورد با فاصله زمانی يك ماه ۱۱۶	۱۱۶
جدول ۴-۱: تطبیق محتوای کتاب فارسی (بخوانیم) اول ابتدایی با اعمال ذهنی گیلفورد (فراوانی مشاهده شده)..... ۱۲۵	۱۲۵
جدول ۴-۲: مقایسه فراوانی مشاهده شده با فراوانی مورد انتظار اعمال ذهنی گیلفورد در محتوای کتاب فارسی (بخوانیم) با استفاده از آزمون خی دو تک متغیری..... ۱۲۵	۱۲۵
جدول ۴-۳: تطبیق فعالیت های کتاب فارسی (بخوانیم) اول ابتدایی با اعمال ذهنی گیلفورد ۱۲۷	۱۲۷
جدول ۴-۴: مقایسه فراوانی مشاهده شده با فراوانی مورد انتظار اعمال ذهنی گیلفورد در فعالیت ها کتاب فارسی (بخوانیم) با استفاده از آزمون خی دو تک متغیری..... ۱۲۷	۱۲۷
جدول ۴-۵: تطبیق تصویر کتاب فارسی (بخوانیم) اول ابتدایی با اعمال ذهنی گیلفورد ۱۳۰	۱۳۰
جدول ۴-۶: مقایسه فراوانی مشاهده شده با فراوانی مورد انتظار اعمال ذهنی گیلفورد در تصاویر کتاب فارسی (بخوانیم) با استفاده از آزمون خی دو تک متغیری..... ۱۳۰	۱۳۰
جدول ۴-۷: تطبیق فعالیت ها و تمرینات کتاب فارسی (بنویسیم) اول ابتدایی با اعمال ذهنی گیلفورد ۱۳۲	۱۳۲
جدول ۴-۸: مقایسه فراوانی مشاهده شده با فراوانی مورد انتظار اعمال ذهنی گیلفورد در تمرینات کتاب فارسی (بنویسیم) با استفاده از آزمون خی دو تک متغیری ۱۳۳	۱۳۳
جدول ۴-۹: تطبیق دست ورزی کتاب فارسی (بنویسیم) اول ابتدایی با اعمال ذهنی گیلفور ۱۳۵	۱۳۵
جدول ۴-۱۰: مقایسه فراوانی مشاهده شده با فراوانی مورد انتظار اعمال ذهنی گیلفورد در دست ورزی کتاب فارسی (بنویسیم) با استفاده از آزمون خی دو تک متغیری ۱۳۶	۱۳۶
جدول ۴-۱۱: تطبیق تصاویر کتاب فارسی (بنویسیم) اول ابتدایی با اعمال ذهنی گیلفورد .. ۱۳۷	۱۳۷
جدول ۴-۱۲: مقایسه فراوانی مشاهده شده با فراوانی مورد انتظار اعمال ذهنی گیلفورد در تصاویر کتاب فارسی (بنویسیم) با استفاده از آزمون خی دو تک متغیری..... ۱۳۸	۱۳۸
جدول شماره ۴-۱۳: تطبیق محتوا، فعالیت ها و تصاویر کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) اول ابتدایی عناصر و آگرای خلاقیت ۱۴۱	۱۴۱
جدول شماره ۴-۱۴: تطبیق محتوا، فعالیت ها و تصاویر کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) اول ابتدایی عناصر و آگرای خلاقیت ۱۴۱	۱۴۱
جدول ۴-۱۵: وضعیت کلی کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه اول ابتدایی با اعمال ذهنی گیلفورد ۱۴۴	۱۴۴
جدول ۱۴-۱۶: تطبیق محتوا، فعالیت ها و تصاویر کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) اول ابتدایی با اعمال ذهنی گیلفورد ۱۴۴	۱۴۴

چکیده

هدف اصلی از پژوهش حاضر "تحلیل محتوای کتاب فارسی اول ابتدایی بر اساس عوامل خلاقیت گیلفورد" بوده است. بر این اساس جامعه آماری محتوای کتاب فارسی تعیین گردیده است و ابزار و اندازه گیری، محتوای دو کتاب فارسی یعنی کتاب بخوانیم و بنویسیم و فرم محقق ساخته می باشد. به منظور تحلیل محتوا از روش واحد ثابت در زمینه استفاده شده است و با استفاده از جداول، فراوانی و درصد به توصیف و تحلیل داده ها پرداخته شده است. روایی ابزار اندازه گیری از طریق فرمول اسکات و با روش ضریب توافق متخصصان به میزان ۹۰٪ توافق و پایایی ابزار بر اساس روش ضریب توافق زمانی طی ۳ ماه متوالی با استفاده از فرمول هم بستگی پیرسون و نرم افزار SPSS انجام پذیرفت. تحلیل و تفسیر داده ها بر اساس شاخص های آمار توصیفی و از فرمول آزمون تفاوت فراوانی با اتکا بر فرمول کای اسکوئر (خی دو) تک متغیر مورد تحلیل قرار گرفت.

نتایج این پژوهش نشان داد که:

بیشتر محتوای کتاب فارسی "بخوانیم و بنویسیم" پایه اول ابتدایی در حافظه شناختی قرار دارد و در مقایسه با آن، به سطح تفکر واگرا کمتر توجه شده است. در ضمن بر این اساس: نتایج به دست آمده در زمینه فعالیت ها و تمرینات هر دو کتاب؛ نشان داده است که این فعالیت ها بیشتر در دو سطح حافظه شناختی و تفکر هم گرا بوده و سطح تفکر واگرا از تناسب کمترین برخوردار بوده است. با توجه به اهمیت تصاویر و دست ورزی ها باید یادآور شد که در مقوله دست ورزی و تصاویر هر دو کتاب بیشتر به سطح حافظه شناختی توجه شده است و در سطح تفکر هم گرا به چند مورد نادر و در مورد تفکر واگرا و ارزشیاب نمونه خاصی عنوان نگردیده است.

در ضمن باید توجه داشت که: محتوا و تمرینات و فعالیت ها، دست ورزی ها و تصاویر بیشتر در یکی از عوامل ذهنی گیلفورد (روانی) طراحی گردیده است و به عوامل دیگر واگرایی یعنی اصالت و انعطاف پذیری توجه کمتری شده و فراوانی آنها در محتوای کتاب از تناسب مناسبی برخوردار نمی باشد.

فصل اول
کلیات تحقیق

مقدمه

تمام کودکان نمونه‌های خارق‌العاده‌ای هستند. تمام کودکان می‌توانند خلاق بوده و در بزرگی نیز می‌توانند خلاق باقی بمانند (آمالی، ۱۳۸۱).

هر جامعه‌ای برای پیشرفت و توسعه، نیاز به چنین کودکانی با انگیزه، کنجکاو و خلاق دارد. (سام خانیان، ۱۳۸۴).

یکی از سوال‌های مهمی که در امر پرورش خلاقیت با آن روبه‌رو هستیم، این است که چه باید کرد که آموزش و پرورش به جای محدود کردن خلاقیت^۱ کودکان و نوجوانان سبب رشد و گسترش آن شود؟ این سؤال از این جهت مهم است که هدف آموزش و پرورش ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار دانش‌آموزان است و گاه این تغییرات که به نظر معلمان و اجتماع «مطلوب» می‌آید، با خلاقیت دانش‌آموزان مغایر است و یا به نحوی که کوشش در راه ایجاد آن «تغییرات مطلوب» جلوی بروز خلاقیت دانش‌آموزان را می‌گیرد. (گلستان هاشمی، ۱۳۸۳).

تورنس (۱۹۷۲) پس از تحقیقات گسترده‌ای که در مورد خلاقیت کودکان به عمل آورد، به این نتیجه رسید که منحنی خلاقیت بسیاری از کودکان در حدود ده سالگی افت می‌کند و آنان هرگز خلاقیت دوره اولیه کودکی خود را باز نخواهند یافت. با توجه به این که کودکان از شش سالگی پا به مدرسه می‌گذارند و ده‌سالگی، سنی است که آنان در مدرسه هستند، پس باید اعتراف کرد که این دوره، دوره‌ی مهم و اساسی است، با این وجود نباید تأثیر خانواده، مدرسه، محتوای درسی، روش تدریس و شخصیت معلم را در افت تحصیلی و خلاقیت کودکان نادیده گرفت (قاسم زاده، ۱۳۸۷).

اما هر يك از این عوامل چگونه باید عمل کنند تا منحنی خلاقیت کودکان سیر صعودی طی کند و یا دست کم تنزل نکند؟

ملت‌های پیشرفته معتقد هستند که امروزه به جای فروش کالا باید به تولید دانش فنی، تولید و نوآوری^۲ و به جای داشتن اندیشه‌ای مصرفی به تولید اندیشه‌های بدیع اقدام کنند. اولین شرط اجرای چنین سیاستی، ایجاد زمینه‌های مناسب برای پرورش خلاقیت‌ها است. برای انجام این مهم باید هدف‌های آموزشی يك جامعه حامل پیام‌های خلاق باشد. بسیاری از متفکران معتقدند که در

۱-Creativity
۱-Innovation

دنیای پر تغییرکنونی، آموزش آفرینندگی و ایجاد قدرت خلاقیت در دانش‌آموزان سنگین‌ترین و مهم‌ترین مسئولیت پرورشی مدارس است. (مفیدی، ۱۳۸۳).

بنابراین به عهده مدارس است که در راه آماده کردن فرد برای آینده به عملی فوری دست بزنند. هر دگرگونی دشوارهایی به بار می‌آورد و به این سبب ضروری است که افراد جوان چنان تربیت شوند که بتوانند موقعیت‌های ناآشنا را تجزیه و تحلیل کنند و طوری آموزش ببینند که جست‌وجوگر باشند و راه‌حل‌هایی برای مسائل جدید بیابند و به عبارت دیگر، فردی خلاق تربیت شوند (فرنودیان، ۱۳۶۹، صص ۱۳-۱۲).

بسیاری از صاحب‌نظران تعلیم و تربیت معتقدند که مدارس و برنامه‌های درسی باید در جهت پرورش خلاقیت کودکان و نوجوانان تلاش کنند و بدنبال تحقق این هدف اساسی باشند که، ارزیابی صحیح و درستی از آنچه می‌آموزند، داشته و قادر به تفکر خلاق و سازنده باشند (استوجانوا^۱، ۲۰۱۰).

آموزش کودکان و نوجوانان نباید فقط به گونه‌ای باشد که پاسخ صحیح سؤال‌های کتب درسی و آزمون‌های مختلف را بدانند. بلکه باید بتوانند مسائل تازه و پاسخ‌های تازه را کشف کنند. در این راستا توجه به عوامل مهم در برنامه‌ریزی درسی آموزش و پرورش، اهمیت ویژه‌ای دارد. (تقی‌پورظهیر، ۱۳۸۰). یکی از این عواملی که در جریان آموزش و پرورش نقش اساسی را در جهت شکوفایی خلاقیت دانش‌آموزان ایفا می‌نماید، محتوای کتب درسی است. محتوایی که در تالیف آن دقت دست‌اندرکاران و برنامه‌ریزان درسی تعلیم و تربیت را نیاز دارد (رجبی، ۱۳۸۷).

با در نظر گرفتن نظام متمرکز آموزشی و اهمیت آن در تالیف محتوای کتب درسی، در تحقیق حاضر به بررسی محتوای یکی از کتب اصلی دوره ابتدایی یعنی درس زبان و ادبیات فارسی در پایه اول ابتدایی پرداخته شد.

بیان مسئله

شاید قدری شگفت‌انگیز باشد، اما زندگی بدون خلاقیت مشکل و طاقت‌فرساست. سالیانی است که خلاقیت و حل مسئله به مثابه یکی از توانمندی‌های عالی ذهنی مورد توجه قرار گرفته است. بسیاری از دانشمندان و روان‌شناسان حوزه آموزش و پرورش زحمات زیادی در زمینه بررسی خلاقیت و روشن‌سازی درون داشت خلاقیت کشیده‌اند، ولی بیشترین توجه به خلاقیت در حدود نیمه دوم قرن بیستم آغاز شده است. (پیرخایفی، ۱۳۷۹). اشاره به نظرات پیشگامان در زمینه خلاقیت ما را در رسیدن به این مهم کمک کرده است.

مطابق نظریه ج.پ. گیلفورد^۲ که یکی از پیشگامان پژوهش در این زمینه بوده است، ۱۲۰ قوه و استعدادی که در ذهن انسان موجود است، باید در برنامه‌های درسی پیش‌بینی شوند که انجام آن‌ها مستلزم استفاده هر یک از عوامل ذهنی است (مهرمحمدی، ۱۳۸۶).

داستایوسکی^۱، معتقد بود که انسان موجودی خلاق است و خلاقیت و اثر خلاقانه، هدفدار می‌باشد بنابراین هر فرد خلاق، اثری را که می‌آفریند باید برای هدفی خاص باشد (آقا زاده، ۱۳۸۶).

^۱ Stojanova

^۲ -Gilford

رابرت. ام. گانیه بر این باور بود که خلاقیت گونه‌ای از حل مسئله است. به نظر اسمیت و دیگران (۱۹۹۶)، اثر تجمعی تجربیات به فراگیران کمک می‌کند تا خودشان را شکل بدهند و کیفیت زندگی‌شان را تعیین کنند. پس لازم است که آموزش و پرورش، فرد را به گونه‌ای آموزش دهد و برای آینده‌ای آماده سازد که هنوز وجود ندارد و حتی تصور آن را هم نمی‌توان کرد. برای رسیدن به پیشرفت سریع آموزشی باید شرایطی را ایجاد کرد که موجب شود فرد ادراک تازه‌ای از فرایند فکری یا شناختی به دست آورد و با نگاهی نو به جنبه‌های موردنظر توجه کند. (شریفیان، ۱۳۷۹).

مطالعات جورج زمین^۲ نشان می‌دهد که انسان به طور طبیعی خلاق است و همانطور که رشد می‌کند یاد می‌گیرد. خلاقیت یک مهارت است که می‌تواند توسعه بیابد. آموزش یادگیری خلاق به ورزش شبیه می‌باشد ورزش مستلزم تمرین برای توسعه عضلاتها است و تفکر تمرین ذهن است (نیمان، ۲۰۰۶).

باید توجه داشت مهمترین مسئله در آموزش کودکان خلاق، استفاده از محتوای آموزشی مناسب و روش‌های گوناگون برای حل مسئله، مسئله‌یابی، خلاقیت و تفکر سازنده است (قاسمی، ۱۳۸۹). از طرفی می‌توان گفت که: خلاقیت تبدیل ایده‌های جدید و تخیلی به واقعیت است. خلاقیت مستلزم دو فرایند: اندیشیدن و تولید، نوآوری در تولید و یا پیاده‌سازی یک ایده است (رحمانی از غندی، ۱۳۸۸).

یکی از عواملی که در جریان آموزش و پرورش و شکوفایی خلاقیت ذهنی دانش‌آموزان نقش دارد، محتوای کتب درسی حساب شده و مطلوب است. در صورتی که در این جریان از روش‌های عرضه‌ی محتوای درسی استفاده شود، منجر به ثمربخشی و سوددهی برنامه درسی می‌گردد. (نوریان، ۱۳۸۸).

یکی از مهمترین کتاب‌های درسی در دوره ابتدایی کتاب فارسی می‌باشد. زبان فارسی بنا بر اصل پانزدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران زبان رسمی و از ارکان هویت ملی و فرهنگی ایرانیان است. تجدیدنظر اصولی در برنامه‌های درسی و بالا بردن کیفیت و کارایی آنها یکی از ضرورت‌های مسلم نظام آموزشی است. زبان فارسی حافظ وحدت و هویت ملی کشور و سبب اعتلای رشد فرهنگی و اجتماعی مردم میهن ماست. برنامه درسی زبان‌آموزی در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی از اهمیت فراوانی مخصوصاً در پایه‌ی اول ابتدایی برخوردار بوده است. زیرا علاوه بر موارد مذکور در یادگیری دیگر دروس از قبیل ریاضی، دینی، علوم و ... تأثیر بسزایی دارد (راهنمای برنامه درسی زبان آموزی ابتدایی، ۱۳۸۰).

تحقیق حاضر با این پیش‌فرض انجام گرفته است که محتوای خوب و مناسب کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه اول ابتدایی می‌تواند در رشد و شکوفایی خلاقیت فراگیران تأثیر مثبت و مطلوبی داشته باشد. بوسیله این تحقیق دو مسئله مهم در نظام آموزشی یعنی وضعیت محتوای کتاب فارسی اول ابتدایی و تأثیر آن در خلاقیت ذهنی دانش‌آموزان و همین‌طور نقشی که محتوای کتاب‌های درسی در شکوفایی خلاقیت فراگیران می‌تواند داشته باشد، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. این تحقیق به این منظور انجام گرفته که مشخص کند، کتاب فارسی پایه‌ی اول

۴-Dasta cuski, fyodor

۱-Jorg zemin

ابتدایی تا چه حد بر اساس عوامل خلاقیت گیلفورد شکل گرفته و به چه میزان به این عوامل پرداخته است؟

اهمیت و ضرورت تحقیق

اگر از بلندترین مکان زندگی کنونی به گذشته، نگاهی بیندازیم در خواهیم یافت که زندگی کنونی چقدر از نظر امکانات و تجهیزات با گذشته تفاوت کرده است (سامخانیان، ۱۳۸۴). این تغییرات همه مرهون استعداد خلاقیت بشری بوده است. به قول «راجرز» آدمی ذاتاً خلاق متولد می‌شود. با این حال خلاقیت در مراحل ابتدایی زندگی تکامل یافته نیست و به همین دلیل نیاز به توجه و هدایت و تربیت دارد (جون وال، کاتنر^۱، ۲۰۱۰) کودکان بزرگترین سرمایه هر کشور به حساب می‌آیند. در حقیقت ثروت یک ملت کیفیت زندگی آن در چند دهه آینده را می‌توان بر اساس وضعیت کودکان امروزش و توانایی‌های آنها برای حل مشکلات خود، خانواده، جامعه و کشورشان پیش‌بینی کرد. آموزش و یادگیری، این توانایی‌ها را شکوفا می‌کند. در آموزش ابتدایی هدف‌های چندگانه‌ای دنبال می‌شود که یکی از مهم‌ترین آنها آموزش مهارت‌های فکری پایه و گسترش افق فکری کودکان است. برای تحقق این هدف باید به رشد تفکر خلاق کودک توجه کرد. هر چند توانایی تفکر خلاق به طور بالقوه و به نحوی فطری در انسان ودیعه نهاده شده است، اما ظهور خلاقیت که یکی از پیچیده‌ترین فعالیت‌های ذهنی بشر است، مستلزم پرورش می‌باشد (قاسمی طاهر، ۱۳۸۹).

هدف از یک برنامه آموزشی خلاق این نیست که دانش‌آموزان همگی چون انیشتین، پاستور و ... به اختراعات پیچیده و دستاوردهای علمی جهان‌شمول، دست یابند، بلکه هدف این است که بتوانند بی‌واهمه مسائل پیش‌روی خود را به بهترین شکل ممکن حل کنند (زکی پورلنگرودی، ۱۳۸۷).

اگر نظامی بخواهد، دگرگونی اساسی در روش‌های آموزش خود به وجود آورد، باید به دگرگونی و تجدید بنای تمام عواملی که به نحوی در ایجاد فضای تفکر خلاق مؤثر است، بپردازد و از میان این عوامل، کتاب درسی نقش مهمی در تأمین اهداف آموزشی هر کشور ایفا می‌کند. در این زمینه می‌توان به نقش کتاب در موارد زیر اشاره کرد:

۱- تدارك مجموعه‌ای از فرصت‌های یادگیری برای تحقق بخشیدن به هدف‌های کلی و جزئی آموزش و پرورش.

۲- ملزم کردن دانش‌آموزان به خواندن و فهمیدن محتوای کتاب.

۳- هدایت و متمرکز کردن فعالیت‌های معلم بر محور کتاب.

۴- امتحان و ارزشیابی مطالب و محتوای کتب درسی (فرنودیان، ۱۳۶۹).

کتاب درسی، سند رسمی، معتبر و محوری آموزش و پرورش است که در کنار دیگر ابزار و امکانات مکمل در چرخه‌ی آموزشی قرار می‌گیرد. باید به آن توجه ویژه داشت. از این رو کتاب فارسی از کتاب‌های اساسی دوره‌ی ابتدایی است که باید ایفاگر نقش‌ها و فعالیت‌های گوناگون

^۱-Jen and L. Cotner

برای تحقق اهداف زبان‌آموزی، ارزشی، نگرشی، نگارشی، املائی، ادبی و مهارت‌های زندگی باشد تا دانش‌آموزان را برای زیستن متعالی و شناخت درست و دقیق زبان و فرهنگ و ادبیات آماده کند (راهنمای تدریس معلم، ۱۳۸۶).

زبان، یک پدیده‌ی ذهنی، اجتماعی است و کودک بدون هیچ‌گونه آموزش مستقیمی در هر جامعه‌ای که قرار گیرد زبان آن جامعه را از محیط فرامی‌گیرد. زبان نظامی از، نشانه‌های قراردادی است که اعضای هر جامعه‌ای با استفاده از آن نظام با یکدیگر ارتباط شفاهی یا نوشتاری برقرار می‌کنند. این نشانه‌های قراردادی چه به صورت شفاهی و چه کتبی بر یک خط جریان دارند و مانند حلقه زنجیر به هم پیوسته‌اند و کلمه‌ها، جمله‌ها و سرانجام یک متن شفاهی یا مکتوب را می‌سازند (زندگی، ۱۳۷۸، ص ۱۴). بدین معنا که از چند آوا (صدا) تعدادی واژه تشکیل می‌شود و از تعداد محدودی واژه، تعداد نامحدودی جمله ساخته می‌شود (راهنمای تدریس معلم، ۱۳۸۶، ص ۸).

در این میان کتاب فارسی پایه‌ی اول ابتدایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا در جهت پرورش و تقویت مهارت‌های چهارگانه ارکان زبان نقش مؤثری را دارد. بدین ترتیب محتوای آموزشی وسیله‌ای برای ارتقاء به سطح بالاتر آموزش و همچنین کلیه ارزشیابی‌های تحصیلی براساس آن صورت می‌گیرد (ملکی، ۱۳۷۹).

لذا ضرورت دارد در تنظیم محتوای خلاق آن نهایت توجه به وسیله‌ی مؤلفان اعمال گردد و اهمیت خلاقیت به منظور بیان احساسات، افکار و عقاید برای افراد ضروری است. خلاقیت با گرفتن عقاید قدیم و جدید حاصل شده و باعث اندیشه‌ی نو و منحصر به فرد از این ایده‌ها می‌گردد (فرگوسن، ۲۰۰۸). از آنجا که امروزه جامعه ما بیش از هر زمان دیگری به افراد باهوش و خلاق نیاز دارد و درس فارسی جزء درس‌هایی است که زمینه لازم را برای پرورش و ایجاد خلاقیت دانش‌آموزان فراهم می‌کند. محقق بر آن شد که به تحلیل محتوای کتاب فارسی اول ابتدایی بپردازد و تعیین کند که این کتاب به چه میزان بر اساس عوامل خلاقیت گیلفورد تألیف شده و تا چه حد ممکن است فراگیران را به فعالیت و رسیدن به خلاقیت وادارد؟

اهداف تحقیق

هدف کلی: تحلیل محتوای کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه‌ی اول ابتدایی بر اساس عوامل خلاقیت گیلفورد.

اهداف جزئی

۱- تحلیل محتوای کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه‌ی اول ابتدایی به منظور تطبیق با سطوح طبقه‌بندی اعمال ذهنی گیلفورد که شامل حافظه شناختی، تفکر واگرا و تفکر ارزشیاب است.

۲- مشخص نمودن نحوه توزیع عناصر واگرایی خلاقیت گیلفورد که شامل انعطاف‌پذیری، روانی و اصالت در محتوا، تصاویر، فعالیت‌ها و تمرین‌های کتاب فارسی اول ابتدایی (بخوانیم و بنویسیم) است.

۳- تعیین فراوانی هر یک از عوامل ذهنی گیلفورد در کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه اول ابتدایی.

سؤال‌های تحقیق

- ۱- میزان تطبیق محتوای کتاب فارسی (بخوانیم) پایه اول ابتدایی با سطوح حافظه شناختی، تفکر همگرا، تفکر واگرا و تفکر ارزشیاب چقدر است؟
- ۲- میزان تطبیق تمرینات و فعالیت‌های کتاب فارسی (بخوانیم) پایه اول ابتدایی با سطوح حافظه شناختی، تفکر همگرا، تفکر واگرا و تفکر ارزشیاب چقدر است؟
- ۳- میزان تطبیق تصاویر کتاب فارسی (بخوانیم) پایه اول ابتدایی با سطوح حافظه شناختی، تفکر همگرا، تفکر واگرا و تفکر ارزشیاب چقدر است؟
- ۴- میزان تطبیق تمرینات و فعالیت‌های کتاب فارسی (بنویسیم) پایه اول ابتدایی با سطوح حافظه شناختی، تفکر همگرا، تفکر واگرا و تفکر ارزشیاب چقدر است؟
- ۵- میزان تطبیق دست‌ورزی‌های کتاب فارسی (بنویسیم) پایه اول ابتدایی با سطوح حافظه شناختی، تفکر همگرا، تفکر واگرا و تفکر ارزشیاب چقدر است؟
- ۶- میزان تطبیق تصاویر کتاب فارسی (بنویسیم) پایه اول ابتدایی با سطوح حافظه شناختی، تفکر همگرا، تفکر واگرا و تفکر ارزشیاب چقدر است؟
- ۷- میزان تطبیق محتوا، تمرینات و فعالیت‌های کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه اول ابتدایی با یکی از عناصر واگرای خلاقیت مطرح شده توسط گیلفورد یعنی روانی (سیالی) چقدر است؟
- ۸- میزان تطبیق محتوا، فعالیت و تمرین‌های کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه اول ابتدایی با یکی از عناصر واگرای خلاقیت گیلفورد یعنی اصالت چقدر است؟
- ۹- میزان تطبیق محتوا، فعالیت و تمرین‌های کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه اول ابتدایی با یکی از عناصر واگرای خلاقیت گیلفورد یعنی انعطاف پذیری چقدر است؟
- ۱۰- میزان تطبیق محتوا، فعالیت‌ها، دست‌ورزی و تصاویر کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه اول ابتدایی با یکی از عناصر واگرای خلاقیت گیلفورد چقدر است؟

تعاریف نظری مفاهیم

تحلیل محتوا: «نیومن (۱۹۹۷) تحلیل محتوا را تکنیکی برای گردآوری و تحلیل محتوای متن توصیف کرده است. از نظر نیومن منظور از محتوا، کلمات، معانی، تصاویر، نمادها، افکار، موضوعات و یا هر پیامی است که می‌تواند با موضوع ارتباط داشته باشد.» (نوریان، ۱۳۸۸، ص ۱۱)

به تعریفی دیگر؛ تحلیل محتوا به هر روشی اطلاق می‌گردد که مطالب به صورت منظم، کدگذاری شده و به نحوی طبقه‌بندی می‌شوند که پژوهشگر بتواند آن‌ها را به صورت کمی تجزیه و تحلیل کند. تحلیل محتوای یک کتاب به ما می‌گوید که کتاب مورد بحث از چه مطالبی تشکیل شده است؟ چه نکاتی در آن بیشتر مورد تأکید قرار گرفته‌اند؟ مطالب به چه ترتیبی ارائه شده‌اند؟ (دلاور، ۱۳۸۷)

ورنون معتقد است: «خلاقیت توانایی فرد برای تولید ایده‌ها، نظریه‌ها، بینش‌ها یا اشیاء جدید و بدیع و بازسازی مجدد در علوم و سایر زمینه‌هاست که توسط متخصصان، اصیل و از نظر علمی، زیباشناسی، تکنولوژی و اجتماعی با ارزش تلقی گردد.» (ورنون^۱، ۱۹۸۹).

خلاقیت می‌تواند به عنوان احیا و احداث توصیف شود و آن باید شامل بداعت، تازگی و ابتکار باشد (بیلاسا، هورسگورور، ۲۰۰۹).

گیلفورد خلاقیت را عمل یا رفتاری می‌شناسد که رامحلی مناسب برای مسائل و مشکلات ارائه نماید. او می‌گوید: خلاقیت عبارت است از نشان دادن عمل یا رفتار و توانایی خلاق یا ارائه راه حل مناسب و مرتبط برای مسائل و مشکلات، لذا تا زمانی که انسان زندگی خود را بر مبنای عادت روزمره‌گی طی می‌کند در واقع موقعیت محدودی برای خلاقیت دارد (سم‌خانین، ۱۳۸۶).

اعمال ذهنی گیلفورد در چهار مرحله ارائه شده است که شامل:

حافظه شناختی: حافظه شناختی عبارت است از کشف کردن یک سری حقایق و اصول کلی، تعاریف در متن کتاب و بازشناسی، دانستن و آگاه بودن (شعبان‌زاده چماچایی، ۱۳۸۴).

تفکر همگرا: عبارت است از تفکر قالبی، غیرقابل انعطاف و از قبل تعیین شده (همان منبع).

تفکر واگرا: عبارت است از بوجود آوردن پاسخ‌های متعدد، به خاطر آوردن راه‌حل‌های ممکن یا ابداع راه‌حل‌های جدید (افروز، کامکاری، ۱۳۸۷).

تفکر ارزشیابی: در عمل ارزشیابی در مورد درستی، شایستگی و کفایت آنچه می‌دانیم با آنچه به خاطر می‌آوریم را شامل می‌شود. (همان منبع)

انعطاف‌پذیری: توانایی تفکر با راه‌های مختلف برای حل مسئله جدید است. تفکر قابل انعطاف، الگوهای جدیدی برای اندیشیدن طراحی می‌کند (احراری و دیگران، ۱۳۸۶).

روانی: روانی به این معنا است که فرد باید بتواند ایده‌های فراوانی را در مورد یک موضوع، طرح نماید. در تمرینات خلاق، هر جا که ما به دنبال بالا بردن تعداد ایده‌ها، راه‌حل‌ها، علل، کاربردهای معمول و غیرمعمول هستیم. فعالیت‌های ما در راستای افزایش مؤلفه‌های سیالی می‌باشد (افروز، کامکاری، ۱۳۸۷).

اصالت: یعنی توانایی نوآوری و ایجاد محصول یا فکر جدید. اصالت، توانایی تفکر با شیوه‌ی غیرمتداول و خلاف عادت رایج است. اصالت، مبتنی بر ارائه جواب‌های غیرمعمول، تعجب‌آور و زیرکانه به مسائل است (حسینی، ۱۳۸۸).

تعاریف عملیاتی مفاهیم

کتاب درسی: کتاب درس فارسی اول ابتدایی که شامل دو جلد کتاب تحت عنوان بخوانیم و بنویسیم می‌باشد.

محتوای کتاب درسی: عبارت از مجموعه مطالب ارائه شده در کتاب (جلد اول) بخوانیم در ۴ بخش دارای ۱۲۰ صفحه و ۲۲ درس و ۴ درس روان‌خوانی به همراه تصاویر، فعالیت‌ها و تمرین‌های ارائه شده در قالب ببین و بگو، بگرد و پیدا کن و ... ارائه گردیده است. جلد دوم

^۱-Vernon